

Tímár Árpád

NÉHÁNY ADAT AZ ERZSÉBET TÉRI NEMZETI SZALON ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

A Nemzeti Szalon Erzsébet téri épületéről nem készült önálló, alapos kutatásokra támaszkodó monográfia. A Vágó Józseffel foglalkozó szakirodalom természetesen a Nemzeti Szalon épületét is megemlíti, de – az adott szerény keretekből következően – többnyire csak csekély terjedelemben foglalkozik vele.¹ Egy kellően megalapozott épületmonográfia megírásához nyilvánvalóan elsősorban levéltári kutatásokra van szükség, az épület létrejöttének történetéhez és a kész mű korabeli fogadtatásához azonban az egykorú sajtó is szolgáltat néhány hasznos adatot.

Az alapszituációt Rózsa Miklósnak egy 1905 májusában megjelent cikke rögzíti: „Az Erzsébet téri kioszkot mindenki ismeri, de olyan ember nem hiszem hogy akad, aki állítani merné, hogy arra a kioszkra valami nagy szüksége van a fővárosnak. A hangzatos cím alatt közönséges kávéház rejlik, melynek közönsége nem éppen a legelőkelőbb rétegből kerül ki, [...] Pedig a helyiség egészen más sorsot érdemelne. A tér egyike a főváros legforgalmasabb pontjainak; parkokban amúgy is végtelenül szegény fővárosunknak egyik legszebb nyilvános kertje szolgál keretül neki, magát a pavilont pedig Lotz mesternek remek tető-freskója ékesíti. Hogy milyenné vedlett immár a freskó a hosszú évek sora óta reáarakódott szivarfüsttől, arról ugyan jobb nem beszélni, [...] a főváros eddig nem talált más rendeltetést a szép épület számára, mint hogy bérbe adta kávéosoknak”. Rózsa utalt rá, hogy „a *Nemzeti Szalon* már évekkkel ezelőtt folyamodott a fővároshoz, adja neki bérbe az Erzsébet téri kioszkot. [...] a főváros azt felelte, hogy a bérlő szerződése nem járt le, de annak idején, ha a kioszk felszabadul, kész örömmel bocsátkozik tárgyalásba a Nemzeti Szalonnal. [...] most, a kioszk szerződésének lejártakor [a Nemzeti Szalon] újabb kérvényt adott be a fővároshoz, amelyben ajánlatát megújítja. S az eredmény? [...] a *pénzügyi bizottság szerint inkább adja a kioszkot egy kávéosnak ötezer koronával olcsóbban, mint a Nemzeti Szalonnak a teljes áron.* [...] Reméljük azonban: a dolog nem marad annyiban. A főváros közgyűlése – melyben a művészet nem egy lelkes barátja foglal helyet – bizonyára nem fog hozzájárulni a bizottság javaslatához, hanem tárgyalásba fog bocsátkozni a Nemzeti Szalonnal s ez előkelő művészeti egyesületnek fogja a kioszkot bérbe adni.”²

Rózsa reményei nem váltak valóra, a Nemzeti Szalon ajánlatát végleg elutasították, ez után bukkant fel valamikor az az ötlet, hogy a Nemzeti Szalon kérjen engedélyt a kioszk kibővítésére, átépítésére a kávéházrész érintetlenül hagyása mellett.

A napisajtóban nincs nyoma annak, hogy pontosan mikor, milyen körülmények között kaptak megbízást a Vágó testvérek az átalakítás megtervezésére, de előzményként megemlítendő, hogy már 1904-ben részt vettek egy hasonló feladat megoldásában: „A düsseldorfi kiállításon külön magyar teremben állítanak ki a meghívott magyar művészek. A terem művészi berendezését *Lechner* Ödön vezetése mellett a *Vágó*-testvérek tervezik, akik már elkészültek magyaros stílusban érzett tervükkel. A dekoratív munkálatok kivételét *Schmidt* bútorgyáros vállalta magára, az üvegmozaikot pedig *Róth* Miksa.”³

Az Erzsébet téri építkezésről először 1906. április 1-én adtak hírt a budapesti lapok. Az *Ujság* című napilap igen tömören foglalta össze a fejleményeket „A Nemzeti Szalon áthelyezése” című közleményében: „A Nemzeti Szalon igazgatósága több ízben kérte a várost, hogy a Szalon céljaira engedje át az Erzsébet tér kioszkját megfelelő évi bér ellenében. A tanács a kérelem teljesítését mindannyiszor megtagadta. [...] most arra kér engedelmet a tanácstól, hogy a kioszokra egy emeletet építhessen, ahol majd a kiállításait rendezni fogja. A mostani bérlő 10.000 korona évi bér mellett hajlandó ebbe belemenni.”⁴

Több lapban egy sokkal részletesebb, feltehetően a Nemzeti Szalon által kiadott sajtóközlemény szövegét variálták. A tervezett átépítés részleteit leíró alapszöveg a következő: „A Szalon igazgatósága ma újabb előterjesztéssel fordult a fővároshoz, s a kioszk használatára új megoldást ajánl. [...] A terv ez: a Szalon a kioszkot átépíti, s az átalakított földszintre egy emeletet épít. Az Erzsébet tér nyugati oldalán (a Bécsi utca irányában) a kerítés egy részét eltávolítja, s az út megszélesítésével a kioszk előtt kocsifeljárót létesít. Az épület főhomlokzatát *szecessziós stílusban* képezi ki, amely a bemutatott vázlattevé szerint [...] széles feljáróból, egy nagy, tagozatlan és laposított homlokfalból és letompított tetőzetből állana.”⁵ A *Magyarország* közleménye itt hozzáfűzi: „Egészen hasonlóan a szecessziós kriptákhoz. Sok vakolat, kevés ablak lehetőleg kevesebb ornamentikával.”⁶

Az alapszöveg a továbbiakban így folytatódik: „A főbejáróból lehet eljutni a Szalon két földszinti képtárterméhez, míg a földszint többi része megmaradna a kibővített teraszokkal együtt kávéháznak. Az emeleten lenne a Szalon igazgatóságának hivatalos helyisége és öt kisebb-nagyobb kiállítási terem. Az igazgatóság kijelenti, hogy az összes átalakítási és építési költségeket hajlandó a sajátjából fedezni [...] A tanács a tervezetet a mérnöki hivatalnak adta ki, amely a legközelebb megteszi javaslatát az ajánlatra.”⁷

E tényszerű közlés bevezetéseképpen – a beavatkozás indokolásaként – laponként némileg másként érveltek. A *Pesti Hírlap* például – nyilván Kézdi-Kovács Lászlónak a Nemzeti Szalonhoz fűződő szoros kapcsolatai révén – az egyesület érdemeit is hangsúlyozandónak tartotta: „A Nemzeti Szalon művészegyesület évek óta szűkölködik mostani helyiségében, pedig kiállításai szebbnél szebb sikert aratnak. Tágasabb s mindenekelőtt célsze-

rűbb helyiségben még komolyabb működést fejthetne ki ez az igazán életképes művészegyesületünk. *Ernst* Lajos igazgató régóta fáradozik azon, hogy a Nemzeti Szalonnak igazi művésztthont szerezzen.” A *Pesti Hirlap*-ban vetődött fel a bécsi példa, ill. párhuzam is: „Most olyan terv érett meg, melynek megvalósulását bizonyára örömmel fogadja minden fórum. A művészek, a közönség s a főváros is, melynek ingyen hull ölébe olyan művészház, akár csak a rendkívül artisztikusan épült bécsi szecessziós művészpalaota. [...] A terv annyira életrevaló, hogy visszautasítani lehetetlen. A főváros egy garas nélkül jut a kioszk restaurálásához, egy kibővített palotához ...”⁸

Az előzményekről a *Magyarország* így írt: „Régóta keres állandó hajlékot a Nemzeti Szalon. Egyik terve az volt, hogy kibérli a fővárostól az Erzsébet téri kioszkot s abban rendezkedik be. Kérvényt is intézett a fővároshoz, amikor a kioszk bérletére árlejtést hirdettek, a kérvényt azonban nem vették figyelembe, mert a város a teret nem akarta a kávéháztól megfosztani.”⁹

Megjegyzendő, hogy a híradások ekkor még nem említik az új épület tervezőit, de az ekkor bemutatott tervvázlatot bizonyára már a Vágó fivérek készítették.

1906. április 7-én közölték a lapok a Nemzeti Szalon tervezett közgyűlésének napirendjét, melyen a következő pont is szerepelt: „4. Az Erzsébet téri új helyiség bérbevétele és az ezzel járó építkezések és költségfedezet tárgyalása.”¹⁰ Az 1906. április 21-én megtartott összefüggésről természetesen szintén beszámoltak a lapok. A hivatalos közlemény szerint a Nemzeti Szalon „Ernst Lajos ügyvezető igazgató elnöklésével [tartotta] tizenkettedik évi rendes közgyűlését [...] az ügyvezető igazgató bejelentette, hogy sikerült a fővárossal olyan megállapodásra jutni, hogy a Szalon novemberben már az Erzsébet téri kioszk fölé emelendő új kiállítási helyiségbe költözhetik.”¹¹ – olvasható a *Budapesti Napló*-ban. A *Pesti Hirlap* ehhez még hozzáfűzte: „Gróf Andrassy Gyula ünneplése ezúttal a magyar művészet önzetlen barátjának szólt, [...] A Nemzeti Szalon különösen sokat köszönhet neki. [...] Hűséges és munkás társa volt ebben Ernst Lajos, akinek elsősorban köszönhető, hogy a Szalon legközelebb az Erzsébet téri kioszkban díszes új otthont kap.”¹²

Az ügy június közepén még csak ott tartott, hogy a főváros vezetésének egyik szakbizottsága megtárgyalta a kérelmet: „A Nemzeti Szalon egy beadványban arra kérte a fővárost, hogy az Erzsébet téri kioszkra emeletet építhessen, hogy ott műkiállításait rendezhesse. A használatbavétel az idén november elsején kezdődne és az épület 50 évre maradna az egyesület rendelkezésében. A pénzügyi bizottság ma foglalkozott a kérelemmel. [...] *Feleki* Béla aggodalmasnak tartja az átengedést; [...] mert az épület átalakítása olyan módon történne, hogy azt a mai célokra aligha lehetne használni. [...] a főcélnek ennél az épületnél azt tartja, hogy a nagyközönség szórakoztatására (kávéház, sétahely stb.) álljon rendelkezésre. [...] a bizottság nagy többséggel a kérelem elutasítása mellett nyilatkozott.”¹³

E bizottság állásfoglalására utalt a *Független Magyarország* cikke is: „A főváros pénzügyi és gazdasági bizottsága ma délelőtt tárgyalta a Szalon kérelmét és nem járult hozzá a székesfőváros pénzügyi osztályának pártoló előterjesztéséhez s a Szalon kérelmét elutasította. A kérelem így a csütörtöki tanácsülés elé kerül, s művészi körökben azt hiszik, hogy a tanács tagjai nem fogják megvonni támogatásukat a kulturális misszióját híven teljesítő Szalontól. Az építkezéseket még e hó végén meg kellene kezdeni, hogy a palota őszre átadható legyen rendeltetésének.” A lap egyúttal hírt adott arról, hogy a Nemzeti Szalon kérelmét „felülről” is megtámogatták. „A Nemzeti Szalon az állam támogatásával modern igényeknek megfelelő kiállítási épületet emel a mostani Erzsébet téri kiosk helyén. E tárgyban gróf *Apponyi* Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter megleghangú átirat kapcsán tudatta gróf *Andrássy* Gyulával, a Szalon elnökével, hogy méltányolva a Nemzeti Szalonnak a magyar művészet érdekében kifejtett céltudatos és eredményes működését, a tervezett építkezésre szükséges költségekhez 114.000 koronával járul hozzá, s azt a kultuszminiszteri tárca terhére utalványozza, egyúttal a Szalonnak újabb korszakához szerencsét kíván.”¹⁴

A *Budapest* című napilap két nappal később már újabb fejleményről adott hírt: „Az egyesület, melynek elnöke *Andrássy* Gyula gróf belügyminiszter, rögtön akcióba lépett, hogy a sérelmes végzést az illetékes fórumok megváltoztassák. Mivel az indokolatlan elutasítás az egész magyar művészvilágot forrongásba hozta, valószínű, hogy maga a pénzügyi bizottság újra tárgyalja az ügyet és jóvá teszi hibáját. A Szalon ez esetben még az idén be fog rendezkedni az Erzsébet téri kioszkban.”¹⁵

Feltehető, hogy a tanács visszautalta az elutasított kérelmet a bizottsághoz, mert egy újabb, június 28-i hír arról tudósított, hogy a főváros illetékes hivatala, „a pénzügyi és gazdasági ügyosztály javasolja, hogy engedjék át a kioszkot. [...] A pénzügyi bizottság hozzájárult az átengedéshez azzal, hogy a kioszk kizárólag csakis képzőművészeti kiállítási célokra használható.”¹⁶ Ekkor tehát – feltételekhez kötve – a „bizottság” is támogatta a kérelem teljesítését. Ezt követte a „tanács” állásfoglalása: „A tanács a ma délelőtt tartott ülésén elhatározta, hogy pártolólággal terjeszti a közgyűlés elé a pénzügyi bizottságnak azt a javaslatát, hogy a Nemzeti Szalonnak, képzőművészeti kiállítások rendezése céljából engedjék át 50 évi használatra a megfelelő bér mellett az Erzsébet téri kioszkot.”¹⁷

Július 3-án már az olvasható, hogy „a szünetek előtt való utolsó közgyűlés főbb tárgyai következők: [...] A Nemzeti Szalon kérvénye az Erzsébet téri kioszk épületének átengedése iránt.”¹⁸ A közgyűlés napján újabb közlemény jelent meg: „A Nemzeti Szalon művészeti egyesület beadványt intézett a fővároshoz, engedné meg, hogy az Erzsébet téri kioszk-épületet 114.000 korona költséggel, az ott levő kávéházi helyiségek érintetlenül hagyásával átépíthesse, állandó műkiállítási célokra. Az átalakított épületeket és beruházásokat ötven évig az egyesület ingyen használná s ezután a főváros tulajdo-

nába mennének át. A pénzügyi osztály és a pénzügyi és gazdasági bizottság kisebb módosításokkal ajánlják a Nemzeti Szalon kérelmét, amelyet a főváros tanácsa pártolólag terjeszt a július 4-iki közgyűlés elé.”¹⁹

A fővárosi közgyűlésről több lap is beszámolt. A *Budapest* tudósítása szerint: „A *Nemzeti Szalon* művészeti egyesület azt kéri, hogy a főváros engedje át neki ötven évi használatra az V. ker. Erzsébet téri kioszk épületét. A tanács javasolja az átengedést olyan föltétellel, hogy az egyesület legalábbis 113 000 koronát fektessen be az épület átalakításába. A helyiségeket az egyesület kizárólag csakis képkiállításokra s az alapszabályaiban meghatározott célokra használhatja”²⁰ A *Független Magyarország* még azt is megemlítette, hogy „Az előterjesztést elfogadták, *Steinhardt Antal* és *Vázsonyi Vilmos* pótlásával, hogy a kioszk átalakítása csakis a középítési bizottság és tanács hozzájárulása után történhetik meg.”²¹ A Nemzeti Szalon vezetősége már másnap reagált a főváros kedvező határozatára: „A Nemzeti Szalon művészeti egyesület választmánya július 5-én, csütörtökön délután öt órakor ülést tart, amelyen az Erzsébet téri kioszknak a Szalon céljaira való átalakítása ügyét fogják részletesen megvitatni.”²²

A Szalon választmányi üléséről kiadott közlemény több lapban is megjelent: „A Nemzeti Szalon művészeti egyesület választmánya ma *Kammerer Ernő* min. tanácsos elnöklésével ülést tartott, amelyen *Ernst Lajos* igazgató örömmel jelentette be, hogy a főváros törvényhatósága hozzájárult az Erzsébet téri kioszknak a Nemzeti Szalon céljaira való átalakításához. Az építési munkálatokat a már kész tervek alapján még e hó folyamán megkezdik, és így remény van rá, hogy a Szalon új helyiségében tarthatja meg ez idei őszi és téli tárlatait.”²³ E közlemény alapján egyértelmű, hogy ekkor már készen voltak a végleges kiviteli tervek, az építkezés megkezdését a közeli napokra tervezték, s bíztak abban, hogy az épület őszre el is készül. Egy július végi közleményből azonban az derül ki, hogy még egy további akadályt is le kellett küzdeni: „A Nemzeti Szalon művészeti egyesület új otthonának ügye *Ernst Lajos* igazgató fáradhatatlan buzgólkodása segítségével a megoldás stádiumába jutott. Az összes hatósági engedélyek megvannak, s a terveket művészeti szempontból még csak az Országos Képzőművészeti Tanács vizsgálja felül. Ennek megtörténtével a jövő héten hozzáfognak az Erzsébet téri kioszk újjáépítéséhez, illetőleg átalakításához. A főváros kioszkjára új emeletet építenek, és ez lesz a Szalon új helyisége, melyet még ez év őszén nagy művészeti ünnepséggel fognak felavatni.”²⁴

Megjegyzendő, hogy az új épületrész tervezőit még ekkor sem nevezték meg az újságok, az épület belső díszítését elkészítő művészekről sem esett szó, s az átalakítandó épületről is csupán azt tartották megemlítenedőnek, hogy az a főváros tulajdona. Hogy az eredeti kioszkt *Hauszmann Alajos* tervezte, ekkor még nem került előtérbe.

Az építkezés történetének első, építészneveket is tartalmazó rövid összefoglalása a *Pesti Hirlap*-ban jelent meg: „Az Erzsébet téri kioszkt hajdaná-

ban *Hauszmann* Alajos tervei szerint építették. A Nemzeti Szalon művészeti egyesület állandó helyiséget keresvén ki akarta bérelni a kioszk helyiségeit, de két kávé versengése ezt lehetetlenné tette. Ekkor előálltak *Vágó* László és *József* építészek azzal a tervvel, hogy a Szalon a kioszokra építsen emeletet, s így szerezzen magának új otthont. A kávéház is megmarad s lesz új kiállítási helyiség is. A Szalon igazgatósága helyeselte *Vágó* építészek tervét s megbízta őket az átalakítás tervezésével. Időközben gróf *Andrássy* Gyula, a Szalon elnöke kormánysegélyt is kieszközölt az életképes és jobb sorsra hivatott művészegyesület támogatására. E segéllyel hozzájárult a Szalon az építkezéshez. *Szándékában csakis Hauszmann Alajos gátolta, mikor a székesfőváros közgyűlésén Steinhardt építésszel karöltve megtámadta az építkezés terveit.* A támadás nem sikerült, s a közgyűlés elfogadta a terveket s engedélyt adott az átalakításra. Most hozzászól az építkezéshez az Országos Képzőművészeti Tanács. *Itt megint Hauszmann Alajos intézett heves támadást a Szalon ellen, és két-három barátjával karöltve (akik a tanácsulást képezték) az alábbi fölterjesztést küldte a közoktatásügyi miniszterhez: »Az egész tervezés szerencsétlen és elhibázott. A mai kioszk felhasználása, egyes részeinek megtartásával két ellentétes stílusnak erőszakos egybeforrasztása: ízléstelen és ellenkezik a művészeti összhanggal. Amellett a régi épület felhasználása konstrukció szempontjából is veszedelmes, amely előbb-utóbb katasztrófának lehet az okozója. A szakosztály csodálkozik, hogy a főváros beleegyezett az átépítésbe. A minisztert arra kéri, hogy akadályozza meg az építést, s ha a főváros hajlandó segíteni a Szalont, akkor a kioszk érintetlenül hagyásával az utcára szolgáló területen építsenek teljesen új palotát.« Világos, hogy itt egyszerű hajsza folyik a Szalon építkezése ellen, és pedig állítólagos építőművészek részéről. Építőművészek, akik egy művésztthon létesítését akarják meggátolni! Milyen keserű falat ez jó ízlésű embereknek. A legeredetibb pedig az egész dologban az, hogy a Szalon új palotája már csaknem készen áll.»²⁵*

A *Magyarország* című lap is beszámolt a Képzőművészeti Tanács állásfoglalásáról: „A *Nemzeti Szalon* félig-meddig befejezi már az Erzsébet téri kioszknak művészeti szalonná leendő átépítését, s most tör ki a háborúság az új művésztthon miatt. A *Magyar Országos Képzőművészeti Tanács* építőművészeti szakosztálya talált sok kifogásolni valót az épület tervein, s azok ellen erőshangú felterjesztést intézett a közoktatásügyi miniszterhez. Az egész tervezés – így szól a felterjesztés – szerencsétlen és elhibázott. [...] Eddig szól a fölterjesztés, amelyet a közoktatásügyi miniszter nyilatkozattal végett leküldött a fővároshoz. A felhívásra ma felelt a mérnöki hivatal. Kijelenti, hogy a tervezés stílusához a hivatalnak nincs köze, az a tervező és építető magánügye. A régi szerkezet felhasználásával járó veszedelemtől nem kell tartani, mert a hivatal állandóan ellenőrzi az építést, amely szigorúan megfelel a szabályoknak. Ami pedig a két ellentétes stílus összekeverését illeti, számtalan hasonló példát mutat a külföld, anélkül hogy ízléstelenségről lehetne szó. Inkább helyteleníthető a hivatal szerint az a terv, hogy a kioszk maradjon a helyén, s külön építsenek elébe egy új szalont.»²⁶

A Képzőművészeti Tanács állásfoglalásáról szóló hírt némiképp korrigálta egy újabb közlemény. Eszerint „a Tanácsnak ugyan egyes pontokra nézve aggodalmi támadtak, de kellő felvilágosítás után a terveket még szeptember elején változatlanul helybenhagyta.”²⁷ Elhárult tehát az utolsó akadály is az építkezés befejezése elől.

Úgy tűnik, hogy az épület átadásának eredetileg tervezet időpontját sokáig tarthatónak vélték. Még október közepén is jelent meg olyan hír, hogy „A Nemzeti Szalon Kossuth Lajos utcai régi helyiségében az utolsó tárlatot nyitják meg vasárnap, mert a Szalon november hó közepe táján beköltözik az Erzsébet téren épült otthonába.”²⁸ Az átadás időpontja azonban egyre csúszott, újabb és újabb határidők jelentek meg: „A Nemzeti Szalon régi helyiségeit Kacziány Ödön kollektív kiállításával búcsúztattuk, de a Szalon Erzsébet téri új palotájának elkészültét hátráltatták a sztrájkok, s így még egy kisebb kiállítást rögtönzött Ernst igazgató a régi Szalonban.”²⁹ Novemberben úgy vélték, hogy: „A Nemzeti Szalon új Erzsébet téri házának építése annyira előrehaladt, hogy december közepén már átadhatják rendeltetésének.”³⁰ December közepén azután – a belső munkálatokról is beszámolva – januárt jelölték meg: „A Nemzeti Szalon művészeti egyesület Erzsébet téri új palotájának építkezése immár csaknem be van fejezve, s most dolgoznak a palota külső és belső díszítésén. Külső díszét a térnek nyugati oldalára nyíló modern stílusban kiképzett kapuzat fogja adni, amely színes majolikából készült. Díszére lesznek a palotának a színes üvegablakok is, melyeknek rajzait művészek készítették. A palota tervezőművészei jól oldották meg a helyiségeknek, illetve a kiállítási termeknek térbeosztását is. A munkálatokkal a közelben teljesen elkészülnek, s a művészet új hajlékában már januárban megnyílik az első kiállítás.”³¹

Még 1906 decemberében sorra került az épület terhelési próbája: „A Nemzeti Szalon Erzsébet téri új kiállítási palotájában ma tartották meg a mennyezetek és lépcsők terhelési próbáját. A bizottság, tekintettel a megnyitásoknál és zeneestéknél várható nagyszámú látogatásokra, kétszeres terhelésre vette igénybe a szerkezeteket. A próba kitűnően sikerült.”³²

Hamarosan újabb határidő látott napvilágot: „A Nemzeti Szalon új kiállítási palotájának építkezése – dacára a téli időnek – folyik, úgyhogy annak ünnepies megnyitása február első hetében meg is fog történni.”³³ Majd ez a határidő is módosult kissé, röviden utaltak viszont – az utóbb nagy vitákat kiváltott – nyitó kiállítás jellegére: „A Nemzeti Szalon Erzsébet téri új palotájának immár a belső díszítésén dolgoznak. Hátráltatták a munkát a nagy hidegek, s most, hogy a munkát ne kelljen megszakítani, az egész palotát fűtik. Az igazgatóság a megnyitást február 15-ikére tervezi. Az új palotában az első kiállítást modern művészek festményeiből rendezik.”³⁴

Arról is tudósítottak az újságok, hogy „A Nemzeti Szalon [...] az egész teret át akarja formálni. Arra kérte a tanácsot, távolítsa el a park kerítését s vágassa ki a homlokzatot eltakaró fákat. A tanács mai ülésében a kerítés

eltávolításához hozzájárult, a fák kivágásáról pedig majd a tavasszal fog dönteni.”³⁵ Ez a fejlemény újabb támadásra³⁶ adott okot, ezúttal interpelláció formájában. *Steinhardt* Antal, aki korábban is megpróbálta megakadályozni az építkezést, „a következő kérdéseket intézte a polgármesterhez: 1. Igaz-e, hogy a tanács hozzájárult a *Nemzeti Szalon* kérelméhez, hogy az épület előtti rácsot eltávolítsák és a rács melletti fákat kivágják. 2. Mivel okolja meg a polgármester úr a tanácsnak ezt az eljárását, amidőn a közgyűlés a *Nemzeti Szalonnak* csakis az Erzsébet téri kioszkot adta át, nem pedig a sétateret?”³⁷ A polgármester válaszáról nem számoltak be a lapok. De az ügy még márciusban is szóba került a „sétányügyi bizottság”-ban.³⁸

Február közepén azután végre sor került az épület „műszaki átadására” is: „A *Nemzeti Szalon* új palotájában szombaton délelőtt helyszíni szemlét tartott az építésre felügyelő bizottság, mely a palotában levő kávéházi helyiségeket is megvizsgálta, melyeket a Szalon teljesen átalakított és harmonikusan díszítettett, miután azok összefüggésben lesznek a kiállítási helyiségekkel, és zeneesték alkalmával a sétahangverseny a nagy kávéházi teremben lesz. Így a kiállítást néző közönséget nem fogja háborgatni a hangverseny közönsége. Az átalakított helyiségeket kifogástalannak találta a bizottság, megadta az engedélyt azoknak megnyitására, és így vasárnap reggeltől már rendelkezésére is állanak a nagyközönségnek.”³⁹ Ekkor még természetesen csak a kávéházi rész megnyitásáról lehetett szó, a palotaavató kiállítás megnyitásáig néhány hetet még várni kellett.

A megnyitás újabb időpontját is kitűzték februárban: „A *Nemzeti szalon* igazgatósága a művészegyesület Erzsébet téri új palotájának ünnepélyes megnyitását e hó 15-ére tervezte. A beállott nagy hidegek miatt azonban a munkálatok késedelmet szenvedtek, s így a művészet új hajlékát 24-én, vasárnap adják át rendeltetésének. Az új palota belsejében most már a legapróbb díszítési munkálatokat végzik, a homlokzatba pedig szintén most illesztik be a mozaik kapuzatot, amely a legfőbb ékessége lesz a palota külsejének. A jövő héten hozzáfognak a megnyitó kiállítás rendezéséhez, amelyen a modern művészet legjelesebb képviselői vesznek részt.”⁴⁰

Február 24-én azonban megint újabb határidő látott napvilágot: „A *Nemzeti Szalon* Erzsébet téri új palotájának díszítési munkálatai az elmúlt héten nagyot haladtak előre. Elkészültek a hatalmas mozaik-kapuzattal, s beillesztették a nagy színes ablakokat, amelyeknek rajzát *Nagy Sándor* tervezte. A megnyitó kiállítás a jövő hónap első napjaiban nyitják meg ünnepélyesen.”⁴¹ Megjegyzendő, hogy ekkor került először szóba név szerint egy, az épület díszítésében résztvevő művész.

Március 3-án aztán a végleges dátum került bele a lapokba: „A *Nemzeti Szalon* Erzsébet téri új kiállítási palotája már teljesen elkészült s az március 9-én, szombaton nyílik meg ünnepélyesen, míg a sajtó képviselőinek 8-án pénteken mutatják be a palotát és a tárlatot. Az új kultúrpalota nemcsak a főváros, hanem az ország egyik látványossága, s annak minden legapróbb

részletét magyar művészek tervezték, magyar iparosok készítették. A vernisszázsra a Nemzeti Szalon vezetősége küldöttségileg hívja meg a kormány tagjait s a főváros képviselőit.”⁴²

A hivatalos átadás-átvétel is megtörtént március elején: „A főváros magán-építési és városrendezési bizottsága tegnap délután megtekintette a Nemzeti Szalon Erzsébet téri új palotáját, átvizsgálta a kiállítási és raktárhelyiségeket, s azt kifogástalannak találta. Erre *Bródy* tanácsnok a főváros nevében az új palotát átvette a Nemzeti Szalon vezetőségétől.”⁴³

Az ünnepélyes megnyitóról is beszámoltak a lapok: „Ma avatta föl Apponyi Albert gróf közoktatási miniszter helyett Molnár Viktor államtitkár a Nemzeti Szalon új házat és új kiállítását. Megjelent Andrássy Gyula gróf belügyminiszter, aki a Nemzeti Szalonnak megalapítása óta elnöke, és akit Ernst Lajos igazgató fogadott a tisztikarral. [...] Bemutatták a miniszternek az építőket is, barátságosan köszöntötte őket és megdicsérte a munkájukat.”⁴⁴

A székház felavatása, az első kiállítás megnyitása alkalmából megjelent két olyan írás is, amely részletesebben foglalkozott az építkezéssel. Az egyik Ernst Lajos tanulmánya,⁴⁵ a másik a Vágó fivérek röpirata. A nyitó kiállításához készült katalógusban olvasható Ernst Lajos összefoglalása, melyben elsősorban saját szervezőmunkájáról számolt be. Megemlítette, hogy az ő ötlete volt az Erzsébet téri kioszk megszerzése, ill. átépítése, ő kérte fel a tervek elkészítésére előbb Korb és Giergl építészeket,⁴⁶ majd a Vágó testvéreket.⁴⁷ Beszámolt Hauszmann tanár ellenakcióiról⁴⁸ és a városházi hivatalokkal való küzdelmekről is. Az épület megvalósulását a „haladás” győzelmének értékelte.⁴⁹ Végül elismerőleg felsorolta a kivitelezésben részt vett valamennyi művészt és mesterembert.⁵⁰

A másik fontos írás a Vágó testvérek „négy oldalnyi brosúrája”, melyet legrészletesebben a *Vállalkozók Közlönye*⁵¹ és a *Budapesti Hirlap*⁵² idézett, de egy-egy mondatát több napilap is felhasználta. Ebben a tervezők védelmükbe vették az átépítést, a régi és az új stílus szándékos szembeállítását, sőt tettüket kifejezetten csatakiáltásnak tekintették: „Mikor jelen művünket megalkottuk, nemcsak szép házat akartunk csinálni, hanem a haladásnak forradalmi zászlójává kívántuk azt tenni, mely körül a modernnek, az ifjak sorakozzanak. Csatakiáltás akart ez lenni, hogy végre az építészetben is megkezdhessük a rendszeres harcot a maradi művészetlenség ellen.”

A székház felavatását és a benne rendezett első kiállítást ismertető cikkek azután nagymértékben támaszkodtak mind az Ernst Lajos közölt információkra, mind a Vágó fivérek kiáltványyszerű „csatakiáltására”. A *Nap* kritikusa például így írt: „nézve ezt a gyönyörű épületet külsejében és belsejében, a legnagyobb elismerés illeti a művészt, aki az ósdi Erzsébet téri kioszkból ezt a ragyogó palotát alkotta. Az egész, amint így áll, maga az épület s a képek a falakon, egy hatalmas harcias póz az elaggott Múcsarnok s a magyar művészet reakciós terroristái ellen. Ilyen magyar kiállítást még nem láttunk.”⁵³ A *Vasárnapi Ujság* ugyan bizarrnak⁵⁴ nevezte az épületet, de azt

is hangsúlyozta, hogy: „Az épület egész kiképzése szinte tünnetőleg hirdeti a modernségre való törekvést, mintha a harci kiáltása akarna lenni a fiatal művésznemzedéknek.”⁵⁵

A megnyitót követő írások nagy többsége lelkesen ünnepelte az új létesítményt. „Igazán csodaszép a *Szalón* új kiállítási palotája. Minden ízében új, modern ház ez, valóban »forradalmi zászlója a haladásnak, csatakiáltás [...]« [...] vitatkozzanak a nagyképűek arról: helyes volt-e megtoldani a renaissance alapépítményt egy modern felépítménnyel; nem kellett volna-e az épületet a megkezdett stílusban kiépíteni vagy lerombolni és modern alapon újra kezdeni? – én könnyekig meghatva jártam át a termeket s csak a ragyogó új otthonát látom a magyar művészetnek, mely a mi kis szatócsboltunkból nőtt ki ilyen európaivá. Dicsőség érte mindazoknak, akiket rész illet az érdem koszorújából. Elsősorban a két zseniális építőművésznek, a két *Vágónak*, aztán *Zsolnaynak*, aki a remek arany-eozin burkolatú kaput készítette, *Róth* Miksának, aki az épületen és a kapuban levő mozaik betétekkel díszítette a mi kis művész-bizsunkat s *Nagy Sándornak* és *Kriesch* Aladárnak, akik a palota díszítő munkáit tervezték.”⁵⁶ – írta Rózsa Miklós.

Malonyay Dezső „mintaszerűen berendezett, ízléssel, céltudatosan és elmésen épített kis palotá”-nak nevezte az székházat. Véleménye szerint „a tervező művészek előtt csak két megoldási lehetőség állott: vagy kiépítik reneszánsz stílusban az emeletet, hogy így egységes épülettömböt kapjanak, vagy pedig felemás házat alkotnak, megtartva a rájuk parancsolt reneszánsz alapépítményt, s emelnek föléje egy egészen új épületet, teljesen új, modern s lehetőleg magyaros stílusban, úgy, hogy az méltó folytatása legyen a Lechner kezdte magyaros építkezésnek. Az első esetben kaptunk volna egy kiállítási céloknak abszolúte meg nem felelő, de külsőleg egységes stílusú épületet, míg így, hogy szerencsére a második módot választották, kaptunk az épület külsejében egy kultúrtörténeti dokumentumot, melyen nyomait látjuk az elmúlt huszonöt év folyamán végzett magyaros irányt kereső építkezésnek, és kaptunk az épület belső részében olyan művészi elrendezésű, meghitt, modern kiállítási célokra pompásan alkalmas, tökéletes világítású termeket, hogy megirigyelheti tőlünk bármelyik világváros.”⁵⁷

A többség elfogadta, helyeselte az „elavult”, „ősdi”, régi kioszk átépítését. „A Vágó testvérek pompás, magyaros, modern terve erősen elütött a Hauszmann-féle régi, gipszekkel túlterhelt renaissance építkezéstől, de a Nemzeti Szalón mint a fiatal magyar művészet otthona nem fogadhatott el más megoldást, mint hogy művészetotthona is új, magyaros, modern legyen. – Most, mikor készen áll az új építkezés: a hímzett aranycsipkéhez hasonló homlokzat karcsú színes üvegablakaival, remek arany-majolikás és mozaikos díszkapujával és a félkörben hozzásimuló márványpadozattal, a világ minden jó ízlésű embere igazat fog adni azoknak, akik e modern építkezésért harcoltak. És minden jó ízlésű ember sürgetni fogja, hogy a régi épületrész gipszmasszáit is minél előbb leverjék s az egész épületrész egyöntetű hatását

sietesség. – A két Vágó testvér olyan művészi alkotást produkált a Nemzeti Szalon felépítésével, mely fővárosi szenzációvá avatta a Szalon homlokzatát.”⁵⁸ – írta Kézdi-Kovács László, aki persze nem tagadta meg konzervatív álláspontját, az épület dicséretét a benne látható kiállítást elutasító véleménye kontrasztjaként használta.

Déry Béla is a régi és az új szembenállását hangsúlyozta. „A Nemzeti Szalon új palotájának régi helyén még az őszkor egy rozoga, lomtárnak beillő ósdi épületféle állott, mely valamikor csodálatot is kelthetett, de túlélte magát s rajta volt nem a művészeti patina, hanem az idők könyörtelen szennye, enyészete. Ezt a zezzugos ócskaságot két ambiciózus építész, Vágó László és József gyönyörű épületté s minden ízében megfelelő pompás kiállítású palotává alakították át a modern képzőművészet rendeltetésére. [...] A külső frontot magyaros stílusban és imponálóan oldották meg, [...] A művészi elemek feldolgozásánál teljesen szakítottak minden akadémiával s teljesen újat és eredetit alkottak.”⁵⁹ Az *Uttörő* c. lap kritikája is az újszerűséget és a magyaros díszítettséget tartotta az épület legfőbb erényének: „Modern, mert szakít a holt építészeti sablonnal. Újító, mert eddig ismeretlen, merész megoldásokat ad. Magyaros, mert tagozása egyszerűen érthető és világos, mert keresi a díszet, sőt fényűzést, s mert csillogó színektől pompázik, akár a tulipános láda vagy a kalotaszegi hímes köntös.”⁶⁰

Elvéve az épület szakszerűbb elemzésére, az eredmények alaposabb méltatására is sor került. Az építész képzettségű Gerő Ödön például olyan megoldásokra, olyan értékes részletekre is felhívta a figyelmet, amelyeket mások nem vettek észre: „A földszinten az épületnek a hátsó része [...] csupa zezzug, mellékhelyiség, pincegádor, kamra volt. Ezt a részt kellett úgy átalakítani, hogy az új műcsarnoknak méltó bejárata, előcsarnoka, lépcsőháza legyen. Márpedig az ilyen helyiségekben nagy térhatást kell elérni. És Vágóék elérték. A találékonyságuk valóságos remeklás. A kis, szűk helyen a lépcsőház kifejtése elsőrangú problémamegoldás. Ilyen perspektívákat, a tömegeknek ilyen monumentális ritmusát elérni ördögösség. A homlokzat uralkodó része egy nagyfelületű rizalit. A nyomott, kiugró kapucsarnoktól s az efölött kivágott hatalmas, megosztott ablaktól a homlokzat felülete magasba nyúlónak látszik. Annak az alacsony és előretörtetése és erős dekoráltsága folytán mégis impozáns kapunak a felületbe iktatása pompás építészeti fortély. Ez a kapu szinte emeli s a karcsú, hosszú ablaksávok vonala irányában szinte a magasságba tolja a homlokzat felületét. A tulajdonképpen kisméretű ház e fortély folytán impozánsan hat. S a találékonyság remeklése a kis földszinti előcsarnoknak a két felülvilágított oszlopteremmel való összefoglalása. Olyan távlatokat szimulálhatnak Vágóék ezzel az alacsony, keskeny csarnokkal, hogy térhatásban való művészkedésükért megirigyelheti őket akárhány olyan építész, aki a rendelkezésére levő nagy tereket hatástalanul elpocsékolja.”⁶¹

A homlokzat stílusának minősítéséhez is hozzászólt Gerő. „A homlokzat – szokatlan. [...] Bizonyos, hogy a homlokzatot szecessziósnak fogják mon-

dani. A közönség szereti a véleményt könnyítő jelszavakat, tehát a közönség is egy ideig szecessziót fog emlegetni. Pedig ez a homlokzat csak újszerű, csak korszerű s csak sajátosan művészi. Az építészeti eszközök közé már jó ideje beiktatták a szín- és fényhatást. Lechner mester rajong értük, a Nemzeti Szalon homlokzatán Vágóék az érvényesítésüket továbbfejlesztették. Ők is új anyagokat alkalmaznak” A belső, kiállító terek dicséretét is tovább finomította Gerő: „Az emeleten öt terem van. Egy nagy és négy kisebb. Világításuk kitűnő, falaik színe enyhe. Nem önmagukért vannak, hanem a képekért. A falaknak ilyen rendeltetéséről nem minden műcsarnokban tudnak. S a közfalak eltolhatók, kiszedhetők. A kiállítás-rendezés új technikája ilyen falakat kíván, mert a térelrendezés a képhatás kerítője. Vágóék nemcsak szép házat, hanem jó hajlékot is építettek a művészetnek. Nem templomot, hanem hajlékot.”⁶²

Érdekes színfoltot képez a *Magyar Nemzet*-ben megjelent cikk, melyből az építkezéssel kapcsolatos további részletekre is fény derül. Megtudható például, mért volt használhatatlan a Korb-Giergl terv: „Körülbelül egy évvel ezelőtt a *Nemzeti Szalon* igazgatósága felkérte Vágó László és Vágó József műépítészeket, hogy kísértsék meg kiállításnak az Erzsébet téri kioszkban lehető elhelyezésére valami módot találni. Át is nyújtottak akkor nekik más építők készítette régibb terveket, melyek mind úgy vélték a kérdést megoldhatónak, hogy egyszerűen a mai kávéház-helyiségben különböző spanyolfalakat állítottak fel képek számára. – Természetesen ez hasznavehetetlen kiállítási célokra, de azonkívül a kávéház beszüntetését is igényelte volna, amit pedig a főváros nem engedett.”⁶³ – írta a *Magyar Nemzet*.

A cikk egyébként fontos forrás abból a szempontból is, hogy részletesen leírja, mi volt az átépítés lényege. „A két fiatal műépítészben hamarosan megszületett a megoldás gondolata. A kávéház középső terme eredetileg mintegy 14 m. magas volt. Csak ezt a toronyszerű termet kellett egy közbeiktatott mennyezettel kettéosztani s a kiállítási helyiségek magva megvolt; a hiányzó részt pedig ugyanabban az emeleti magasságban hozzá kellett csak építeni. – Ez egyszerű, szinte kézenfekvő eszme megtetszett a Nemzeti Szalon igazgatóságának s ez alapon megbízta őket a tervek elkészítésével. A megoldás rendkívüli akadályai csak ekkor tűntek ki. Ott, ahol most a Nemzeti Szalon előkelő bejárata van, ott azelőtt egypár piszkos zezzug, klozet és lovtár volt. Ebből kellett előteret, csarnokot, lépcsőházat stb. csinálni, mert sem a kávéházból, sem a parkból területet foglalni nem volt szabad.”⁶⁴

A homlokzat különlegességére már a tervvázlat kapcsán is utaltak, több írásban a magyaros jelleg letéteményese is a homlokzat volt. De eredeti, funkcionális szerepére szintén a *Magyar Nemzet* cikke utalt: „A homlokzat megoldásánál az első cél az volt, hogy ezen aránylag kis tömegű épület a nagy, négyemeletes házak között is kellő monumentális hatással bírjon. Ezért foglalták össze a középrészt egyetlen nagy magyaros vonallal egy felületté, melyen csak egy hatosztású stilizált műteremablak s a bejárat van.”⁶⁵

A lelkesedés, az elismerő dicséret természetesen nem volt egyöntetű. Volt, aki éppen a többség által dicsért homlokzatot bírálta: „Formájában a legegyszerűbb, a legszükszavúbb ez a kapu, díszítése ellenben nemcsak pazar, de kissé csaknem hivalkodó. Az arany-eozin, bármilyen szép is magában véve, kissé hivalkodik, s hogy nem válik mégsem bántóvá, azt egyedül a formabeli egyszerűségének köszönheti. – Az én érzésem szerint a kapu mozaikja is – bár magában véve szintén egyike a legszebb üvegmozaikoknak – hivalkodik, egy kissé nyugtalan s a formával nem teljesen egybehangzó, és ez a kissé túlságba vitt díszítés, talán helyesebben nevezhetném díszesítésnek, nem olvad teljes harmóniába a nemesen megkonstruált, rendkívül egyszerű és igen sokat mondó falazattal. – Nagyon is látszik, hogy kontrasztot kerestek, s ahelyett, hogy stílszerűen nyugodt és komoly harmóniában, a vonalak nemességében fejezték volna ki minden mondanivalójukat – tréfásan szólván – elhencegték a kapuban minden gazdagságukat, s ez bánt egy kissé.”⁶⁶ – írta Zboray Aladár, aki egyébként az épület belső kiképzését példászerűnek tartotta.⁶⁷

Hasonló véleményen volt az *Alkotmány* kritikusa is: „A régi semmitmondóan egyszerű külső helyét új cifraságok (jobb szót bajos találni) foglalták el, bár tagadhatatlanul művészi cifraságok. Vágó László és Vágó József építették így át a régi kioszkot, s nem vehetjük rossz néven tőlük, ha az épület külsejénél kissé dúskáltak a díszítésekben, mozaikokban, nem kiabáló, de mégis feltűnő színekben, ha arra gondolunk, hogy igazi munkájuk a belső berendezése az épületnek, a meglevő ügyes felhasználása, a kiszabott terek hajszálra kiszámított betöltése, egyszóval a tervezés gigászi munkája, melynek köszönhetjük, hogy a Nemzeti Szalon igazi, céljának megfelelő kiállítási helyiségeket kapott.”⁶⁸

Volt, aki a homlokzat „magyaros” voltát vonta kétségbe. „A homlokzatmegoldás eléggé monumentális. Az egyetlen, összefoglaló vonalat azonban nem találjuk annyira magyarnak, mint amennyire a tervezők kinyomtatott önkritikájukban állítják. Valóságos ékszer azonban a Zsolnay arany-eozin lapjaival burkolt bejárás, s új eredmény a két körpad cementlapokkal való burkolása.”⁶⁹ – írta a *Magyar Iparművészet* kritikusa.

Fülep Lajos sem lelkesedett az épületért. „Az Erzsébet tér verebei közé gyöngéd kezek beillesztettek végre egy aranyos kalitkát. Ambiciózus emberek összehordták a köveket a művészet új hajlékához, és ambiciózus kezek megverték arannyal. Nagyon megverték. A komoly és sima falakat körülkanyarították csillogó cirádákkal és a tetősarkokra kicsi aranyemberkéket ragasztottak. A komoly, sima és üres falak vonalakban végződnek és találkoznak, mely vonalak – a hivatalos jelentés szerint – magyar vonalak. Általában itt minden magyar, csak a szag bécsi. Az a jó bécsi szecesszió-szag, melynél kellemesebbet alig találni e széles monarchiában. Kár, hogy az architektúráról, mint néhány egyéb dologról, olyan eltérők a vélemények. Különben ez a ház egészen jó ház volna. A házat építő Vágókon kívül dolgozott Nagy Sándor és Kriesch Aladár is, tehát két művész is volt az alkotók között. Ami

üres helyet a kőművesek és aranyművesek hagytak nekik – hat nagy ablakot és meztelen falakat –, azt ez a két erős hitű és szent lelkű ember betöltötte művészettel, szép, nemes, álmodó, tiszta művészettel.”⁷⁰ Bár Fülep nem fejtette ki részletesebben a véleményét a modern építésze-tről, az nyilvánvaló, hogy a Nemzeti Szalon épületét nem tartotta sem eredetinek, sem magyar-nak. Korai írásaiban alig esik szó építésze-tről, azt azonban tudjuk, hogy Lechner Ödön törekvéseit méltányolta,⁷¹ Lechner hatását, elveinek követé-sét azonban láthatóan nem találta Vágóék alkotásában.

Hasonló álláspontot képviselt Kürthy György is, elutasító véleményét azonban még a Fülepénél is élesebb hangon fogalmazta meg: „Az Erzsébet térről van itt ugyanis szó, továbbá a Nemzeti Szalon házáról, amely házat Vágó műépítész urak alkottak a régi kioszkból, vagy a régi kioszk tetejére – mert nem lehet egészen precíz kifejezést találni nevezett urak eme tény-keedésére, mivel furcsa dolog sült ki ebből az építésze-ti ügyből. A régi kioszk ugyanis a becsületes öreg Hauszmann professzor becsületes régi alkotása volt; nem érdekes, de tisztességgel megcsinált gipsz-ornamentikájú rene-szánsz épületke, leszűrődött iskolássággal tagolt alaprajzzal, valamint a megfelelő angyalkákkal a tetején; de nem volt semmi esetre sem bántó, és mindenesetre épület volt legalább. És most mi történt?! A meglevő épület egyik oldalához meg a tetejére odaragasztottak valamit, amit 10-15 eszten-dővel ezelőtt Moser, Hoffmann, de főleg Olbrich, a bécsi és darmstadti újítók modern építésze-ti törekvésnek neveztek, és ami ma úgy hat, mintha egy ember leülne és újra fel akarná találni például a puska-port. A modern aka-démia szomorú ingoványa felé vezető útról szedett, régen kigúnyolt és régen elfogadott sémákkal, skót, német és bécsi motívumokból összeszótt orna-mentek tömegéből megcsinált hallok, kapuzatok, lépcsők és egyebek teszik a Szalon új helyisége-nek érdekességét. Meg kell azonban engednünk, hogy a felülről világított szobák elég világosak, meg hogy a lépcsőház ablakai és a faldíszek Nagy Sándor és Kriesch Aladár becsülete-re váló munkák. Kívülről azonban némileg értelembomlasztó e bastard-épület hatása. A tizenöt fa felé néző oldal alsó része a Hauszmann bácsi régi reneszánsz architektúrá-ját mutatja, ennek a tetejére azonban valami háromszögbe összefutó fehér tűzfal súlyosodik, melynek két végén azonban a Vágó műépítő urak »össze-olvasztó« talentuma meghagyta az öreg gipsz-angyal szobrocskákat, azon fekete-barnán, ahogyan azok huszonöt év óta ott reneszánszkodtak a vere-bek között. Az épület két oldalsó profilja még több érdekességet nyújt; lenn a régi kávéház félköríves ablakaival, párkányzatos, korinthoszi oszlopfős, pilléres vénhedt stílusával, minderre pedig felülről nagy fehér felületek szer-vetlen, stílustalan és prepotensül unalmas foltjai nehezednek; [...] Az utca felől lévő rész kevésbé diszharmonikus, de ugyanennyire szervesetlen. Valami rossz gyerekjáték vagy színpadi dekoráció impresszióját kelti.”⁷²

Megjelentek olyan írások is, amelyek elutasították az átépítést, szóvá tet-ték a Hauszmann-t ért sérelmet s a Képzőművésze-ti Tanács által felvetett

„megoldás” – amely megfogalmazásának pillanatában már teljesen időszerrűtlen volt, hiszen a Vágó-féle átépítés befejeződött – nyomán arról elmélkedtek, hogy jobb lett volna a kioszkot eredeti formájában megőrizni és az új palotát önálló építményként létrehozni. Prém József így írt a *Budapest* c. lapban: „Ma nyílt meg az Erzsébet téren ékeskedő új épület, mégpedig igen érdekes kiállítással. Voltaképpen nem új épület ez, hisz a kávéházi kioszkot alakították át erre a célra. Itt álljunk meg egy kissé. Semmi ellenvetésünk, hogy a modern, magyaros stíl hódítson a fővárosunkban. Sőt ideje, hogy megszabaduljunk Bécs gyámsága alól. Ne utánozzuk az osztrák császárváros építési divatját. De ha a modernnek érvényesülni akarnak, alkossanak újat és ne alakítsák át a meglevő jót és szépet. – Az a kioszk a legkedvesebb, grációzus renaissance formákat mutatta. Harmonikus, csinos épület volt. Szerény is, hisz a sétatérből csak kis részt vett el. Azt hiszem, az eszmét hozzá (ti. hogy ott az Erzsébet tér fái között ezt a könnyed épületet emeljék) a bécsi Volksgartenben levő kioszk szolgáltatta. Ez is renaissance stílusban ékeskedik. De vajon eszükbe jutna-e a bécsieknek, hogy egy meglevő szép alkotást megsemmisítsenek? Miféle gondolat volt az, a renaissance épületre rárakni egy modern, szecessziós, magyaros emeletet, aztán az egészet úgy átalakítani, hogy felemás jelleg jöjjön létre? – Ezt a kioszkot oly érdemes művész tervezte, mint *Hauszmann* Alajos tanár, és fölépítése nem kevesebb, mint 164,325 frt, vagyis 328,650 korona költségbe került! Ez a rengeteg summa kárba veszett, mert bizony az alapfalakat, melyeket az átalakítás eszközlői, *Vágó* László és *Vágó* József meghagytak, ugyancsak olcsóbban emelhettek volna. Jobb szeretném, ha ott állana most is a csinos renaissance kioszk, és másutt a magyar stílus új kiállítási palota. Mert maholnap megérjük, hogy a Tudományos Akadémia gyönyörű renaissance palotáját, az Egyetemi Könyvtár hasonló szépségű renaissance épületét is átmodernizálják.”⁷³

Prém József egyébként szintén nem vonta kétségbe a tervezők tehetségét, sőt elismerte az elkészült épületrész jól sikerült megoldásait.⁷⁴ Hasonló álláspontot képviselt a *Vállalkozók Közlönye*: „hangsúlyozni kívánjuk, hogy maga a megoldás művészi és műszaki szempontból sikerültnek mondható. A nehéz feladatot ügyesen és művészettel oldották meg, [...] mégis helytelenítjük, hogy ilyen »kultúrtörténeti okmányokat« létesítsenek [...] A bécsi »Secessió« kis modern pavilonját nem fészkelte más művének tetejébe, hanem talált számára külön helyet a nagy bérkaszárnnyák között is. Találhattunk volna mi is.”⁷⁵

Élesen támadta az átalakítást Kenedi Géza. Egyenesen „barbarizmusnak” nevezte az eljárást, „Minotaurus szörnyetegnek” érezte a „felemás” épületet. „Pokolbelileg eredeti ötlet volt a régi sablon-renaissance kávézó kioszknak az elejét és alját meghagyni olyannak, a hátulját meg az oldalait pedig beépíteni szecessziós – magyar stílussal. Mert azt olvasom a lapok kritikáiban, hogy nemcsak szecessziós és modern ez a pót-stílus, hanem még magyar is! Hej Rákóczi, Bercsényi! Ha ti most élnétek, hogyan vágnátok

fejbe buzogánnyal nemcsak az ilyen magyar stílust, hanem még azokat is, akik ezt magyarnak csúfolják.” Kenedi is elismerte az épület értékeit: „Való, hogy az új kioszk-ragasztvány belseje csinos, érdekes és igen célszerű. Sőt a tér fölhasználásában igazán mesteri. Ilyen kis térfogatba annyi termet és oly ügyesen beleépíteni: ez már valami. Ezen kívül még Zsolnay becses majolika-portáléját illeti meg az elismerés [...] De ami kívül van, az [...] Merész, sőt vakmerő, egyéni privát-szecceszíó.” Az épület tervezőivel szemben azonban megértőbb volt: „Az építészek most benne vannak valami lázas stílus-kérésben.” A felelősséget teljes egészében a liberális városvezetésre hárította: „A székesfőváros minden néven nevezendő művészeti analfabétáinak a bűne ez a barbarizmus is. Nem az egyetlen.”⁷⁶

A sors különös fintora, hogy Bécsben még ma is áll és megbecsülésnek örvend mindkét – példaként, kontrasztként – említett épület, a budapesti félmegoldás viszont alig élte túl az 50 évre tervezett „használatbavételt”, 1959-ben statikai problémákra hivatkozva lebontották.

JEGYZETEK

¹ A MAJOR Máté írta lexikon-szócikkben egyáltalán nem szerepel Vágó művei között a Nemzeti Szalon épülete. (Művészeti Lexikon. Szerk. Zádor Anna és Genthon István. IV. k. Budapest, 1968. 623.) GERLE János: Vágó József életműve (Budapest, 1978. XVI. évf. 8. sz. 39–41.) c. írásában is csupán egysornyi említés olvasható a Nemzeti Szalonról. 1998-ban emlékülést rendeztek, ahol Vágó egész életművét méltatták. A konferencián elhangzott előadásokról szóló beszámoló szerint: „Gellér Katalin az építésznek a Hauszmann Alajos által tervezett Nemzeti Szalon átépítésével kapcsolatos tevékenységét vázolta fel. Részletesen foglalkozott a Nemzeti Szalonnak mint intézménynek a művészetszervező szerepével.” (HAJDÚ Virág: Egy magyar építész európai életművének nyomában. Vágó József emlékülés Budapesten, 1998. április 3. *Műemlékvédelem*, 1998. 3.sz. 155–156.) Legutóbb Anne LAMBRICHS „Vágó József” című monográfiájában szentelt néhány oldalt a Nemzeti Szalon épületének méltatására, lényegében két korabeli újságcikk alapján a tervezők szándékait, az építkezés folyamatát s az azt kísérő hivatali csatározásokat, valamint a kész mű fogadtatását ismertette röviden. (LAMBRICHS, Anne:

Vágó József. Budapest, 2005. 41–47.) Vágó más műveiről készült önálló, monografikus tanulmány: GERLE János – GÁBOR Eszter: Az egykori Lipótvárosi Kaszinó nyári épülete. Vágó József terve. *Művészettörténeti Értesítő*, 1982. 2. sz. 69–73. GÁBOR Eszter – NAGY Ildikó – SÁRMÁNY Ilona: A budapesti Schiffer-villa. (Egy késő szecceszíós villa rekonstrukciója). *Művészettörténeti Értesítő*, 1982. 2. sz. 74–88. GÁBOR Eszter: A Gutenberg-ház és Vágó József. In: Diotima. Heller Ágnes 70. születésnapjára. (Szerk. Kardos András, Radnóti Sándor, Vajda Mihály). Budapest, 1999. 147–156.

² RÓZSA Miklós: A műbarát főváros. Az Erzsébet téri kioszk ügye. *Budapesti Napló*, 1905. máj 27. – 7.

³ A düsseldorfi kiállításon. *Magyar Nemzet*, 1904. jan. 20. – 7.

⁴ A Nemzeti Szalon áthelyezése. *Az Ujság*, 1906. ápr. 1. – 16. Hasonlóan rövid közlemény jelent meg a *Pesti Napló*ban is: 1906. ápr. 1. – 17.

⁵ A Nemzeti Szalon az Erzsébet téren. *Budapesti Napló*, 1906. ápr. 1. – 8.

⁶ A Nemzeti Szalon az Erzsébet téren. *Magyarország*, 1906. ápr. 1. – 12.

⁷ A Nemzeti Szalon az Erzsébet téren. *Budapesti Napló*, 1906. ápr. 1. – 8.

- ⁸ A Nemzeti Szalon az Erzsébet téren. *Pesti Hirlap*, 1906. ápr. 1. – 6.
- ⁹ A Nemzeti Szalon az Erzsébet téren. *Magyarország*, 1906. ápr. 1. – 12. Hasonlóképpen érvelt a *Budapesti Napló* is: „ismertetes, a *Nemzeti Szalon* nem tudta megvalósítani azt a tervét, hogy az Erzsébet téri kioszkban rendezze be új hajlékát, mert a város nem akarta a teret a kávéháztól megfosztani.” (A *Nemzeti Szalon* az Erzsébet téren. *Budapesti Napló*, 1906. ápr. 1. – 8.)
- ¹⁰ A Nemzeti Szalon közgyűlése. *Budapesti Napló*, 1906. ápr. 7. – 10. – A Nemzeti Szalon közgyűlése. *Magyarország*, 1906. ápr. 7. – 14. *Az Ujság*, 1906. ápr. 7. – 10. *Pesti Napló*, 1906. ápr. 7. – 12.
- ¹¹ A Nemzeti Szalon közgyűlése. *Budapesti Napló*, 1906. ápr. 22. – 10.; – hasonló közlemény: *Az Ujság*, 1906. ápr. 22. – 18.; *Pesti Napló*, 1906. ápr. 22. – 17.
- ¹² A Nemzeti Szalon közgyűlés. *Pesti Hirlap*, 1906. ápr. 22. – 10.
- ¹³ Az Erzsébet téri kioszk sorsa. *Budapesti Napló*, 1906. jún. 19. – 10.
- ¹⁴ A Nemzeti Szalon új palotája. *Független Magyarország*, 1906. jún. 19. – 12.
- ¹⁵ A Nemzeti Szalon az Erzsébet téren. *Budapest*, 1906. jún. 21. – 9. ua.: *Független Magyarország*, 1906. jún. 21. – 12.
- ¹⁶ A Nemzeti Szalon az Erzsébet téren. *Budapesti Napló*, 1906. jún. 28. – 11. Másként fogalmazott, de lényegében ugyanazt közölte a *Független Magyarország* is: „A pénzügyi bizottság a kérelem teljesítését javasolta a közgyűlésnek.” A Nemzeti Szalon kérelme. (*Független Magyarország*, 1906. jún. 28. – 12.)
- ¹⁷ A Nemzeti Szalon új épülete. *Budapesti Napló*, 1906. jún. 29. – 10.
- ¹⁸ A főváros közgyűlése. *Független Magyarország*, 1906. júl. 3. – 11.
- ¹⁹ A Nemzeti Szalon kiállítási helyiségei. *Független Magyarország*, 1906. júl. 4. – 12.
- ²⁰ Az utolsó közgyűlés. *Budapest*, 1906. júl. 5. – 10. A közlemény rövidebb változata: „A napirend során átengedték a Nemzeti Szalonnak ötven évre az Erzsébet téri kioszkot, hogy a kávéházi helyiségek fölé fölépíthesse [kiállító-helyiségét].” (A főváros közgyűlése. *Budapesti Napló*, 1906. júl. 5.– 8.)
- ²¹ A főváros közgyűlése. *Független Magyarország*, 1906. júl. 5. – 11.
- ²² A Nemzeti Szalon. *Független Magyarország*, 1906. júl. 5. – 11.
- ²³ Nemzeti Szalon. *Budapesti Napló*, 1906. júl. 7. – 9.; ua.: *Budapest*, 1906. júl. 9. – 5. *Független Magyarország*, 1906. júl. 7. – 10.
- ²⁴ A Nemzeti Szalon új otthona. *Budapest*, 1906. júl. 27. – 10.; ua.: *Budapesti Napló*, 1906. júl. 30. – 5. *Független Magyarország*, 1906. júl. 27. – 11.
- ²⁵ Hajsza a Nemzeti Szalon építkezése ellen. *Pesti Hirlap*, 1906. okt. 19. – 6.
- ²⁶ A Nemzeti Szalon építkezése. *Magyarország*, 1906. okt. 18. – 11.
- ²⁷ A Nemzeti Szalon építkezése. *Pesti Hirlap*, 1906. okt. 21. – 8.
- ²⁸ A Nemzeti Szalon őszi művásárja. *Független Magyarország*, 1906. okt. 22. – 6. ua.: *Magyarország*, 1906. okt. 21. – 20.
- ²⁹ A Nemzeti Szalon őszi vásárja. *Pesti Hirlap*, 1906. okt. 21. – 8.
- ³⁰ Nemzeti Szalon. *Független Magyarország*, 1906. nov. 25. – 17.
- ³¹ A Nemzeti Szalon új palotája. *Pesti Napló*, 1906. dec. 18. – 13.
- ³² A Nemzeti Szalon új palotája. *Pesti Napló*, 1906. dec. 21. – 12.
- ³³ A Nemzeti Szalon új palotája. *Pesti Napló*, 1907. jan. 10. – 16. ua.: *Alkotmány*, 1907. jan. 10.
- ³⁴ A Nemzeti Szalon új palotájának megnyitása. *Pesti Napló*, 1907. jan. 26. – 14. Ennek a közleménynek a variációja a *Budapesti Napló* írása: „s egyben szorgosan folynak a munkálatok a palotában lévő kávéházi helyiségekben is, amelyeket szintén megfelelő díszítéssel látnak el. [...] a palota a modern képzőművészet új hajléka lesz.” (A Nemzeti Szalon háza. *Budapesti Napló*, 1907. jan. 26. – 9.)
- ³⁵ Az Erzsébet tér fái. *Budapesti Napló*, 1907. jan. 25. – 10. Árnyaltabban fogalmazott a *Budapest* c. lap: „Az élőfák áthelyezéséről a tavasszal fognak intézkedni.” (Az Erzsébet téri kioszk átalakítása. *Budapest*, 1907. jan. 25. – 10.) A *Budapesti Hirlap* a közmunkatanács tiltakozásáról is tudott: „A Nemzeti Szalon az épület főbejárata előtt le akarja bontani a kerítést s nagyobb teret akar képezni, hogy könnyebben juthassanak be a Szalonba. S térnek azonban több fa, mégpedig értékes platánfa esne áldozatul. A közmunkatanács a leghatároz-

- zottabban tiltakozott is a terv végrehajtása ellen. A városi tanács mai ülésében már engedett.” (Az Erzsébet tér fája. *Budapesti Hírlap*, 1907. jan. 25. – 15.)
- ³⁶ „Steinhardt Antal az Erzsébet téri vasrács és a fák kivágása miatt intézett interpellációt a polgármesterhez” (A főváros közgyűlése. *Budapesti Napló*, 1907. jan. 31. – 10.) Nehéz eldönteni, hogy az akcióban mekkora súlya volt a fák iránt érzett őszinte aggodalomnak, s milyen szerepe volt az építkezéssel szembeni ellenszenvnek. Az azonban tény, hogy – általánosabb szinten – mások is felvetették az Erzsébet tér zöldterületének fogását: „Nemrég aztán egyszerűen eltüntették egy terünket. A promenádét. A Széchenyi teret. Most pedig az Erzsébet teret kezdik el főfalni, apránként ellopkodják az egész Erzsébet teret. Először odatették a gyönyörű Semmelweis-szobrot. Igazán szép, bájos, elragadó szobor. Hanem egy tucat fát kivágtak érte, aztán körülkerítették, faszteret rakattak a tájkárára. Elloptak érte egy nagy darab Erzsébet teret. Aztán jött a Nemzeti Szalon. Pompás hely, művészi célokot szolgál. Magáról a kapujáról hosszú cikkeket írtak. Külföldi képeslapok is leköszölték. Hanem egy nagy darab Erzsébet teret megint elloptak.” (Vulpes [KÁLNOKI Izidor]: Az ellopott Erzsébet tér. *Az Ujság*, 1907. márc. 28. 5–6.)
- ³⁷ A főváros közgyűlése. *Budapest*, 1907. jan. 31. – 11.
- ³⁸ „A sétányügyi bizottság mai ülésén Székula Gyula azt kérdezte az elnöklő Bródy tanácsnoktól, igaz-e az, hogy az Erzsébet téren épült új Nemzeti Szalon előtt a fákat ki akarják vágni? Bródy tanácsnok azt válaszolta, hogy igaz ugyan, hogy ki akartak a bejárat előtt négy fát vágni, de azt a tanács nem engedte meg. A bizottság a választ helyeslőleg tudomásul vette.” (Az Erzsébet tér fája. *Az Ujság*, 1907. márc. 9. – 13.)
- ³⁹ A Nemzeti Szalon új palotája. *Pesti Napló*, 1907. febr. 17. – 16. ua.: *Budapesti Hírlap*, 1907. febr. 17.–15. A *Budapest* név szerint is felsorolta a szemle résztvevőit: „a felügyelő bizottság részéről megjelentek: Márkus Jenő dr. tanácsjegyző, Zboray és Orczy mérnökök, Szabó ügyész. A Szalont Ernst La-
- jos igazgató, Déry Béla titkár és Képesy dr. ügyész képviselték.” (*Budapest*, 1907. febr. 17. – 11.) ua.: *Alkotmány*, 1907. febr. 17. – 11. *Az Ujság*, 1907. febr. 17. – 15.
- ⁴⁰ A Nemzeti Szalon új palotája. *Budapesti Napló*, 1907. febr. 13. – 9. *Az Ujság*, 1907. febr. 13. – 10. rövidebb változata: *Budapesti Hírlap*, 1907. febr. 13. – 11.
- ⁴¹ Nemzeti Szalon. *Budapesti Napló*, 1907. febr. 24. – 13.
- ⁴² A Nemzeti Szalon megnyitása. *Alkotmány*, 1907. márc. 3. – 10. *Budapesti Hírlap*, 1907. márc. 3. – 16. *Budapesti Napló*, 1907. márc. 3. – 12. *Az Ujság*, 1907. márc. 3. – 17.
- ⁴³ Nemzeti Szalon. *Budapesti Napló*, 1907. márc. 9. – 8.
- ⁴⁴ A *Polgár*; 1907. márc. 10. – 9. Bővebb változata: *Alkotmány*, 1907. márc. 10. – 8. *Az Ujság* tudósításában név szerint felsorolták a Szalon teljes tisztikarát és a megjelent hírességeket is. Jelen volt többek között: Windischgrätz Alfréd herceg, Andrássy Géza gróf, Batthyány Lajos gróf, Forster Gyula báró, Edelsheim-Gyulai Lipót gróf, Fülepp Kálmán főpolgármester, Bárczy István polgármester, Térey Gábor dr., szépművészeti múzeumi osztályigazgató, K. Lippich Elek miniszteri osztálytanácsos, a művészeti ügyosztály vezetője. A lap külön kihangsúlyozta, hogy „Az államtitkár sajnálattal jelentette, hogy Apponyi Albert gróf miniszter nagy elfoglaltsága miatt nem jelenhetett meg.” (*Az Ujság*, 1907. márc. 10. 20.) A *Budapesti Hírlap* a megjelentek közt megemlítette még Hock János és Horthy Béla képviselőket, valamint Huszka Jenő és Majovszky Pál minisztériumi titkárokat is. (A Nemzeti Szalon megnyitása. *Budapesti Hírlap*, 1907. márc. 10. – 16.)
- ⁴⁵ ERNST Lajos: A Nemzeti Szalon új kiállítási palotája. In: A Nemzeti Szalon első csoport kiállításának katalógusa. [Budapest], 1907 március. – 5–16.
- ⁴⁶ „felkértem Korb és Giergl építőművész urakat, hogy oldják meg [...] az átalakítását [...] de az sajnos nem volt alkalmas sem a Szalon, sem pedig a bérlő szempontjából” (I. m. 8.)
- ⁴⁷ „többek közt Vágó építőművész barátomhoz fordultam, vajon meg tudná-e oldani valahogyan azt a feladatot, hogy a kávéház

- is megmaradjon és a Nemzeti Szalon is elférjen? [...] Végre is Vágóék megtalálták a megoldás kulcsát egy emelet ráépítése révén.” (I. m. 9.)
- 48 „Közben azonban Hauszmann úr sem nyugodott bele a változhatatlanba! A képzőművészeti tanácsban, a közmunkák tanácsában, a főváros sétányügyi bizottságában és ahol az építésügy csak legkevésbé is szóba kerülhetett, mindenütt kíméletlenül folytatta, sőt folytatja még ma is a hajszát a kulturális vállalkozás ellen,” (I. m. 12.)
- 49 „A közgyűlésben hosszú és elkeseredett harc után mégis a haladás emberei győztek”. (I. m. 11.)
- 50 „Igen szerencsésen vannak eltalálva a mozaik-kirakások, nemkülönben a remek arany-eozin burkolatú kapu is, mely Zsolnaynak e nemben egyik legszebb alkotása. [...] az épületen és a kapuban lévő mozaik-betétek Róth Miksa munkáját dicsérik. [...] A lépcsőházban lévő hatalmas üvegfestmények közül a két szélső Kriesch Aladár műve, míg a többi négyet Nagy Sándor készítette, [...] Ezen üvegfestményeket Róth Miksa készítette. [...] A kifestést Bobitsch Artúr eszközölte dicséretes tudással. Az előcsarnokban elhelyezett reliefeket és az épület főhomlokzatán lévő szobrokat Lányi szobrászművész készítette.” (I. m. 13., 15–16.)
- 51 A nemzeti szalon új palotája. *Vállalkozók Közlönye*, 1907. márc. 13. XIV. évf. 11. sz. 4.
- 52 MALONYAY Dezső: A Nemzeti Szalon házatavátása. *Budapesti Hirlap*, 1907. márc. 9. – 10.
- 53 [KEMÉNY Simon]: A magyar művészet új palotája. *A Nap*, 1907. márc. 9. – 8.
- 54 „Budapestnek ma körülbelül legbizarrabb épülete a Nemzeti Szalon az Erzsébet téren. Valóságos Janus-arcú építmény: alsó része s a tér felé néző homlokzata a rég ismert és megszokottá vált renaissance-kioszk, emelete és utca felőli főhomlokzata pedig egy bizarr, merész képzelettel és bátor rajztollal tervezett modern épület.” (A Nemzeti Szalon új épülete. *Vasárnapi Ujság*, 1907. márc. 17. 54. évf. 11. sz. 211.)
- 55 Uo.
- 56 RÓZSA Miklós: A Nemzeti Szalon új palotája. *Budapesti Napló*, 1907. márc. 9. – 2–3.
- 57 MALONYAY Dezső: A Nemzeti Szalon házatavátása. *Budapesti Hirlap*, 1907. márc. 9. – 10.
- 58 KÉZDI-KOVÁCS László: A Nemzeti Szalon új otthonában. I. Az aranykapus művészpalota. *Pesti Hirlap*, 1907. márc. 9. – 8.
- 59 DÉRY Béla: Ver Sacrum. A Nemzeti Szalon háza. *Magyar Estilap*, 1907. márc. 8. – 3.
- 60 A. M.: A Nemzeti Szalon új hajlékában. *Uttörő*, 1907. márc. 16. II. évf. 11. sz. 19–21.
- 61 GERŐ Ödön: Az új Szalon. *Pesti Napló*, 1907. márc. 9. – 2–3.
- 62 Uo.
- 63 Az Erzsébet tér díszje. *Magyar Nemzet*, 1907. márc. 9. – 6.
- 64 Uo.
- 65 Uo.
- 66 ZBORAY Aladár: Az új Nemzeti Szalon. *Magyarország*, 1907. márc. 9. – 2.
- 67 „az épület belső beosztása, lépcsőháza, termei, az egész belső tagazás ritka szerencsés és a legszolidabb értelemben is művészi. A fölfelé szélesedő, szinte azt szeretném mondani, szárnyaló lépcsőzet, a pompásan kiképzett emeleti lépcsőház, a lépcsők két oldalfülkéje artisztikus, pittereszk és igazán szép. [...] a termek ideálisan jók. Nyugodt, harmonikus világítású valamennyi, s a világítás nem árad sem túl magasról, sem a közvetlen közelből. Félvilágos fények nem vibrálnak a termekben, s az egész kiállítás áttekinthető egy vonalban.” (uo.)
- 68 f. [FRÜCHTL Ede]: Az új Nemzeti Szalon. *Alkotmány*, 1907. márc. 9. – 8.
- 69 A Nemzeti Szalon háza. *Magyar Iparművészet*, 1907. 160.
- 70 F. L. [FÜLEP Lajos]: Nemzeti Szalon. *A Hét*, 1907. márc. 17. 176.
- 71 TÍMÁR Árpád: Fülep Lajos historizmuskritikája. In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére.* (Szerk. VADAS Ferenc) Budapest, 2004. 525–531.
- 72 KÜRTHY György: A Nemzeti Szalon. *Alkotmány*, 1907. márc. 19. – 1.
- 73 PRÉM József: Az új Nemzeti Szalon. Az Erzsébet téren. *Budapest*, 1907. márc. 9. – 4–5.
- 74 „A mostani új Nemzeti Szalon tehát toldalék a régi kioszkon. Az átalakító két művész annyi tudást, architektonikus érzést, formakészültséget és leleményt ta-

núsítanak, hogy ezzel a talentummal új épületet kellett volna velök készíttetni. A homlokzat eredeti és tetszetős; a főkaput eozin-lapok borítják; üvegmozaikok emelik a színhatást; a hat mozaik-ablak is emeli az érdekességet. A lépcsőház kényelmes, díszes, az előcsarnok, a nagy terem, a négy

kisebb terem mind dicséretes beosztású.”
(uo.)

⁷⁵ A nemzeti szalon új palotája. *Vállalkozók Közlönye*, 1907. márc. 13. XIV. évf. 11. sz. 4.

⁷⁶ Quintus [KENEDI Géza]: Barbarizmusok. *Az Ujság*, 1907. márc. 10. – 11.